

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
КАФЕДРА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН ФАКУЛЬТЕТУ № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Методологія права»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

**За темою «Методологія тлумачення норм права. Методологія юридичної
процесуальної форми.»**

**Харків
2023**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних наук факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Погрібний І.М.
2. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних наук факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Холод Ю.А.
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних наук факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, Гета Д.С.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко О.А.
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Логвиненко І.А.

План лекції:

1. Методологічні підходи до визначення форм реалізації права.
2. Застосування права: поняття, характерні ознаки та стадії.
3. Засади та принципи застосування права. Акти застосування права.
4. Прогалини в законодавстві та способи їх подолання.
5. Методологічні витоки юридичного тлумачення.
6. Система способів тлумачення законодавства.
7. Види тлумачення.

Рекомендована література Основна:

1. Антологія української юридичної думки: в 6 т.: Том 1. Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права/ Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.; упоряд. В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред, В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. – 568с.
2. Бабаєв В. К. Презумпции в советском праве. Горький, 1974.
3. Баланд'є Ж. Політична антропологія: Пер. з фр. - К.: Альтерпрес, 2002. - 252 с.
4. Бандурка О., Пушкін О., Зайцев Л. Право і держава. Теоретичний аспект // Право України. – 1995. - № 1.

Допоміжна:

1. Загальна теорія держави і права. Автор. кол. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М.. — Львів.: Науковий світ. 2003.— 581 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник / За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. — Х.: «Право», 2009. — 584 с
3. Кант И. Метафизические начала учения о праве//Соч. Т. 4.4. 2. М. 1965.
4. Касяненко Ю. Я. Обставини застосування права // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (гол. ред. кол.) та ін.]. — К.: Укр. енцикл., 2002. — Т. 4 - С. 229;
5. Квіт С.М. Основи герменевтики. - К.: Вид. дім "Києво-Могилян.

Текст лекції

Проблеми реалізації права завжди були в центрі уваги юридичної науки. Проникнення у цей процес, всебічний його аналіз - складні завдання, що повсякчас ставилися перед ученими.

Формування правової держави передбачає повагу до закону, права, чітке додержання юридичних норм. Саме тому теоретичні проблеми реалізації права набувають особливої практичної значущості. Необхідним є аналіз правореалізуючої діяльності в різноманітних аспектах, адже шлях від

створення закону до втілення його приписів у фактичну поведінку людей доволі складний, залежить від багатьох чинників,

При вивченні теми необхідно зрозуміти, що таке форми реалізації права. Варто знати, які основні вимоги забезпечують правильне застосування норм права, у чому виражається законність і обґрунтованість цього процесу, які його основні стадії. Слід також орієнтуватися у способах усунення прогалин у праві, розумітися на питаннях аналогії закону та аналогії права.

Реалізація норм права - процес втілення правових приписів у поведінці суб'єктів права.

До форм реалізації права належать:

- 1) додержання норм права;
- 2) виконання норм права;
- 3) використання норм права;
- 4) застосування норм права.

Розвинуте, юридично досконале правове регулювання суспільних відносин виражається не тільки у визначенні для їх учасників суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, а й у встановленні порядку їх реалізації. Зокрема, діяльність судів та інших юрисдикційних органів здійснюється у процесуальних формах, тобто матеріальне право має свої певні, притаманні йому процесуальні форми. Правові процедури, хоч і відрізняються від тих, котрі називають "юридичним процесом", використовуються і в інших сферах юридично значущої діяльності. Іншими словами, в умовах режиму законності будь-яка діяльність з реалізації правових приписів потребує юридичної регламентації відповідного процедурно-процесуального оформлення. Правова процедура - це законодавчо встановлені способи к реалізації норм права, що забезпечують досягнення мети правового регулювання у будь-якій сфері суспільної відносин. Процедурно-процесуальні форми є правовими засобами узгодження моделей, встановлених юридичними приписами, з фактичними суспільними відносинами і визначають оптимальний порядок досягнення результатів, "запрограмованих" у нормах матеріального права. Правові приписи (процедурно-процесуальні норми) регламентують способи реалізації громадянами й організаціями с прав, свобод, обов'язків, здійснення державними органами за-] кріплених за ними повноважень, розгляду юридичних справ, виконання прийнятих рішень, тобто забезпечують реалізацію норм матеріального права. І зглянейго ,'

По-перше, правові норми, порядок реалізації яких юридично не регламентований, здебільшого виявляються мало ефективними: не вирішують покладених на них завдань. Тому цілком закономірно, що в сучасних умовах, коли в нашій суспільній свідомості значно підвищується оцінка ролі права, важливість забезпечення норм права такими дієвими юридичними механізмами, що гарантували б їх належне здійснення, надзвичайно зростає. Значна роль у контексті таких засобів відводиться саме процедурно-процесуальним формам. Насамперед потребують вивчення прийняті нормативні акти? що встановлюють по-) рядок реалізації

конституційних норм про політичні права та \ свободи громадян доволі гостро стоять також проблеми "про-/ недурного забезпечення." законигтавного процесу та діяльності] нових представницьких органів взагалі.

\ Водночас юридичну процедуру, пов'язану з реалізацією норми права, не можна зводити до забезпечення її результативності/Треба мати на увазі, що процедурно-процесуальна форма, будучи гарантією ефективної реалізації норм права, ще й забезпечує відповідність дій щодо їх реалізації тим началам і принципам, які відповідають змісту реалізованих приписів.

~*—" Юридична регламентація діяльності з реалізації норм права має "одухотворювати" зміст цих норм. Вона є чинником, який запобігає спотворенню змісту правових приписів у процесі їх реалізації, перешкоджає обмеженню прав і законних інтересів громадян і організацій, використанню суб'єктами своїх прав і свобод всупереч правам інших суб'єктів чи інтересам суспільства, зловживанню суб'єктивним правом тощо. Отже, юридична процедура існує не тільки для того, щоб якимось, впорядковувати, організовувати дії з реалізації норм права, а й для того, щоб гарантувати правовий характер власне цих дій, бути адекватним засобом досягнення цілей правового регулювання.

По-друге, прагнення осмислити правові форми юридично значущої діяльності, розкрити їх роль у правовому регулюванні, виявити тенденції розвитку, визначити шляхи вдосконалення обумовлює значний інтерес науковців до аналітичного осмислення юридичного процесу. Під юридичним процесом стали розуміти не тільки традиційні процесуально-правові норми і юрисдикційну діяльність, але і юридичні процедури, що використовуються у всіх інших галузях правозастосування, а також процедури правотворчості.

У зв'язку з цим актуалізується значення розробленої в рамках теорії "загального юридичного процесу" конструкції про-ієсуальної форми. Це - результат синтезу тих найважливіших ознак, що проявляються при аналізі в реально здійснюваних правових формах юридично значущої діяльності.

До конструкції "проієсуальна форма" входять три елементи:

процесуальне провадження (розкриває особливості предмета відповідної Юридично значущої діяльності, зумовлені ним особливості цієї діяльності, а також її правових форм);

процесуальні стадії;

процесуальний режим. По-третє, суттєве значення у дослідженні правових форм юридично значущої діяльності має з'ясування питань їх класифікації. Процедурно-процесуальні форми надзвичайно різноманітні, а тому міркування про правову процедуру "взагалі" призведуть до доволі абстрактних і далеких від практики висновків. Водночас аналіз наявних правових норм діяльності, що не спираються на узагальнені теоретичні положення про правові процедури, зведеться до їх опису й залишить осторонь притаманні їм спільні властивості, які стосуються, наприклад, складу процедурно-процесуальної форми, юридичних гарантій, принципів

регламентації юридично значущої діяльності. Ось чому при дослідженні правової процедури не можна обійтися без розгляду її видів. Саме класифікація процедурно-процесуальних форм із подальшим їх вивченням — необхідна передумова існування теорії юридичної процедури.

Оскільки перед класифікацією процедурно-процесуальних форм стоять певні завдання, її підвалини також не можуть бути довільними.

Класифікація правових процедур передбачає виділення видів юридично значущої діяльності, яка є предметом процедурно-процесуального опосередкування. Передусім, при вирішенні питань про критерії виділення цих видів треба виходити з тих ознак юридично значущої діяльності, що визначають існування особливих, доволі своєрідних процедур її реалізації.

Специфіка правотворчої діяльності залежить не тільки від того, хто є суб'єктом правотворчості, а й від юридичних особливостей розроблюваних і прийнятих нормативних актів. Тут виділяють правотворчість громадських органів та організацій. Цю класифікацію можна продовжити з позицій місцевих державних органів у державному апараті, відмінностей і компетенції громадських організацій, юридичної сили виданих ними правових актів.

Особливості правозастосування також визначаються тим колом питань, що стосуються суб'єкта відповідної діяльності (надання суб'єктивного права, його визнання, формування чи встановлення, вибори чи призначення на посаду, вирішення спору про право тощо).

Своєрідність діяльності з реалізації права зумовлена також специфікою реалізованих норм і залежить від того, чи регулятивні ці норми, а чи охоронні. Важливе значення має і те, що реалізація права, тобто правових норм, може бути і безпосереднім застосуванням належних суб'єктові прав, виконанням покладеного на нього обов'язків і додержанням заборон, що опосередковані актами правозастосування. Причому у другому випадку належність та обов'язковість правових норм підкріплюється належністю й обов'язковістю виданих на їх основі правозастосовних актів, а реалізація права набуває характеру виконання індивідуальних приписів, що містяться в цих актах.

Соціальне призначення права полягає в тому, щоб регулювати поведінку людей. Однак установлені державою правові норми не можуть відігравати регулятивної ролі без складного механізму і його реалізації.

Без виконання правових приписів норми права мертві, іншими словами, вони втрачають своє соціальне значення. "Права

нема, - відзначає Л.С. Явич, - якщо його положення не знаходять своєї реалізації в діяльності людей і їх організацій, у суспі-

* льних відносинах. Неможливо зрозуміти право, якщо відійти від \ механізму його реалізації в житті суспільства".

Г

Під реалізацією права розуміють здійснення, втілення**

приписів юридичних норм у життя шляхом правомірної поведінки- *

; іки суб'єктів суспільних відносин (державних організацій, поса-

дових осіб, громадських органів і громадян).

■' Реалізація права завжди пов'язана тільки з правомірною поведінкою людей, тобто такою поведінкою, яка відповідає правовим приписам. В одному випадку це активні позитивні дії (застосування права чи виконання обов'язку); в іншому - це бездіяльність суб'єктів (стримування від вчинення протиправних дій). Отже, правомірна поведінка суб'єктів суспільних відносин реалізує норму права, протиправна - порушує.

Правові норми реалізуються в різних формах. Це зумовлене:

1) місцем того чи іншого суб'єкта в загальній системі правового регулювання, його ставленням до юридичних приписів;

2) формою зовнішнього прояву правомірної поведінки.

— Науковці класифікацію реалізації норм права проводять за різноманітними критеріями:

1) за суб'єктним складом розрізняють індивідуальну і колективну форми реалізації; деякі правові вимоги неможливо реалізувати, не об'єднуючи одну з іншою (йдеться про колективний суб'єкт права);

2) за характером дій суб'єктівщ ступенем їх активності й спрямованості виділяють такі форми реалізації права, як: до- дердюанщ, виконання, використання, застосування.

Додержання норм права фіксується тоді, коли суб'єкти стримуються від реалізації дій, заборонених правом. Таким чи ном проявляється пасивна форма поведінки суб'єктів у сфері правового регулювання. Здебільшого додержання права відбувається непомітно і, як правило, не фіксується. Саме тому його юридичний характер яскраво не проявляється. У цій формі реалізуються заборонювальні норми. Виконання норм права відбувається тоді, коли суб'єкти

реалізують покладені на них юридичні обов'язки. У таких випадках вони діють активно. В цій формі реалізуються зобов'язувані норми права (наприклад, пасажир громадського транспорту, передаючи гроші за проїзд кондукторові, виконує юри-Удичний обов'язок - оплачує проїзд, отже, виконує норму права). Використання норм права спостерігається тоді, коли суб'єкти на свій розсуд, за своїм бажанням застосовують надані їм права. На відміну від додержання і виконання, пов'язаних з реалізацією заборон і юридичних обов'язків, використання є виконанням дозволених правом дій. Шляхом використання реалізуються уповнов~зжувальні норми.

Ці три форми реалізації, у процесі яких юридичні норми втілюються в життя безпосередньо діями самих суб'єктів суспільних відносин, прийнято називати формами безпосередньої Щ реалізації права. У таких формах реалізується більшість норм права, але не всі. Є чимало випадків, коли додержання, виконання і використання виявляється недостатнім для забезпечення повної реалізації юридичних норм і виникає потреба втручання у цей процес компетентних органів (наприклад, нарахування пенсії, зачислення на роботу, виконання обов'язків військової служби тощо).

Особливою формою реалізації права є його застосування. Застосування норм права - це одна з форм державної діяльності, спрямована на втілення правових приписів у життя.

Шляхом застосування права держава у своїй діяльності здійснює дві основні функції:

- а) організацію виконання правових норм, позитивне регулювання через індивідуальні акти;
- б) охорону й захист права від порушення.

Базуючись на цьому, науковці виділяють дві форми застосування права: оперативно-виконавчу та правоохоронну.

Оперативно-виконавча форма застосування права - це владна оперативна діяльність державних органів з реалізації приписів норм права шляхом створення, зміни чи припинення конкретних правовідносин на основі норм права. Вказана форма діяльності є основним способом організації виконання позитивних велінь права.

Правоохоронна форма застосування права — це діяльність уповноважених державою органів з реалізації приписів правових норм через забезпечення у суспільстві взаємовідносин, спі-вмірних із нормами права.

\ 6.2. Поняття і зміст процесу застосування норм права Застосування правових норм ■- це здійснювана г\ компетентними державними органами або уповноваженими на (>те громадськими об'єднаннями організаційно-правоваГДгалБ= ність, що полягає у встановленні формально обов'язкових пра->вил поведінки індивідуального характеру з метою-абезпечення~ \ необхтдттих-умо цдіціадежної реалізації юридичних норм. Т. Застосування права як особлива форма реалізації відрізняється від додержання, виконання і використання низкою харак-терних рис, з,** ' '. Специфіка застосування правових норм полягає у тому, що, насамперед, це - діяльність тільки компетентних органів держави або уповноважених на це громадських організацій; держава визначає спеціальних суб'єктів, наділяючи їх владними повноваженнями для виконання такої діяльності. До них належать: державні органи (суд, прокуратура і т. д.); посадові особи (Президент, глава адміністрації і т. п.); деякі громадські організації (товариські суди, профспілки).

2 . Громадяни не можуть бути суб'єктами застосування норм права. Навіть, якщо суб'єктом застосування норми права є окрема особа (суддя, прокурор, інша посадова особа), то вона виступає не як окремий громадянин, а як орган держави або як представник відповідного державного органу. Однак це не применшує ролі громадян у правозастосувальній діяльності. Нерідко з їх ініціативи здійснюється застосування права.

— По-друге, застосування норм права має державно-владний характер тобто це один із видів державної діяльності, що здійснюється від імені держави і є обов'язковою для тк, кому адре- р совані акти застосування права.

--- ч По-третє, застосування права здійснюється завжди у рамках конкретних правових відносин, що отримали у спеціальній літературі назву правозастосовних. Правовий статус учасників таких відносин різнийГ~Активну і визначальну роль відіграє суб'єкт, наділений у конкретних відносинах владними повноваженнями: зобов'язаний

використовувати їх на задоволення не власних інтересів, а інтересів інших учасників правових відносин ґрунтуючись на конкретну життєву ситуацію. Тобто, це - діяльність із вирішення юридичних справ шляхом винесення (на основі норм права і відповідно до конкретних життєвих ситуацій) щодо конкретно визначених суб'єктів індивідуальних державно-владних велінь (приписів).

Сприяти, змусити до реалізації правових норм, накласти відповідальність у випадку порушення правових норм і т. п. - таке завдання суб'єктів правозастосування.

-и/ч-* « Суб'єкт правозастосування - це аділе2ши державою від- іГ

Повідною компетенцією активний учасник правозастосовних відносин, який відіграє провідну роль у розвитку й руху цих! відносин у шппрія пПмрішеш життєвої ситуації за допомогою акта застосування.

—г~ По-четверте, правозастосувальна діяльність здійснюється в осв Шмх. встановлених процесуальним законом формах. Так, у певних випадках норми, які закріплюють відповідну процесуальну форму, є ґрунтовно деталізованими і утворюють окремі самостійні процесуальні галузі права (кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне), в інших - передбачають тільки загальну форму правозастосувального акта Це сприяє зміцненню законності й правопорядку в суспільстві, забезпеченню захисту інтересів особи.

——' По-п'яте, застосували - права - складна самостійна форма його реалізації, оскільки її здійснення проявляється у поєднанні з іншими формами реалізації (додержанням, виконанням та використанням) і взаємопроникненні.

По-шосте, застосування права - не одноактна дія, а певний процес, що має початок і кінець та складається з низки по слідовних стадій реалізації права (з'ясування фактичних обставин справи, юридичної основи справи і т. д.). ____ По-сьоме, застосування права завжди пов'язане з винесенням індивідуального правового акта (акта застосування права), що виходить від суб'єкта правозастосування. Необхідність застосування права у певних сферах суспільних відносин диктується природою та характером цих відносин, зокрема, коли правовідносини не можуть проявитися без відповідного веління державного органу чи посадової особи (мобілізація громадян на дійсну службу і т.д.): тільки в судовому порядку можна визнати громадян померлими чи безвісти пропалими та ін.

По-восьме, процес застосування правової норми складається з низки чітко визначених стадій і завершується виданням передбаченого законодавством правозастосувального акта, в якому фіксуються індивідуально-конкретні правові приписи. <£,) По-дев'яте, правозастосувальна діяльність базується на чітко визначених принципах законності, обґрунтованості, доцільності, що забезпечує її правомірність, справедливість та ефективність. Акт застосування права - індивідуальний правовий акт ' державно-владного характеру, прийнятий компетентним органом у встановленій законодавством формі, з конкретної справи, стосовно

конкретного суб'єкта, і підтверджує, встановлює, змінює або припиняє його права чи обов'язки.

Акти застосування права поділяються за такими критеріями:

Г) за суб'єктами прийняття: - правозастосувальні акти органів державної влади та управління;

правозастосувальні акти судових органів;

правозастосувальні акти контрольно-наглядових органів тощо;

2) за галуззю права:

цивільно-правові; кримінально-правові та інші;

3) за формою зовнішнього виразу:

письмові;

- усні,

- конклюдентні (що свідчать про мовчазну згоду укласти договір);

4) за характером індивідуальних приписів:

уповноважувальні; зобов'язувальні,

- заборонювальні;

5) за юридичними наслідками:

правоконстатуючі; правовстановлюючі;

- правозмінюючі; правоприпиняючі.

Можливі також; інші критерії поділу актів застосування - права. і |
-,—Загальними __всюгда застосування

■ Іправові норми є законність, обґрунтованість і доцільність. —« %

Суть законності полягає у тому, що застосування правових норм здійснюється тільки: по-перше, у межах компетенції, повноважень певного державного органу, закріплених у законодавстві; по-друге, на підставах, передбачених у гіпотезі правової норми, що застосовується; по-третє, у точній відповідності і за процедурою, встановленою законом; по-четверте, у точній відповідності із змістом закону; по-п'яте, у формі, передбаченій законом.

Обґрунтованість при застосуванні правових норм полягає у тому, що прийняття правозастосувального рішення має базуватися на основі таких знань про юридично значущі факти, передбачені гіпотезою застосовуваної норми, які є об'єктивно істинними, правильними, вірогідними.

Доцільність при застосуванні правових норм полягає у тому, що, коли правозастосовна норма дає можливість обрати в її межах один з декількох варіантів поведінки, то у правозастосувальному рішенні має бути закріплений саме такий висновок, який дозволяє найкращим, найефективнішим, оптимальним способом досягти мети, яку поставив законодавець перед цією правовою нормою.

Процес застосування норм права може починатися з ініціативи органу чи особи, уповноваженої застосовувати правові норми, а також за вказівкою вищого органу чи за заявою зацікавлених осіб, і Етапами послідовних дій, які називаються стадіями процесу застосування правових норм. Цих стадій науковці налічують від трьох до п'яти. "Л Першою стадією процесу застосування правових норм є

у ♦ встановлення та аналіз фактичних обставин справи, що потребує застосування правової норми. На цій стадії встановлюються всі необхідні дані про дію чи подію, яка мала, має чи буде мати місце, та відбувається їхнє вивчення, пізнання. Особливість, специфічність цього пізнання полягає у тому, що:

- його предмет формально обмежений, визначений гіпо тезою юридичної норми;

- його порядок визначений, окреслений процедурно-процесуальним законодавством;

- знання, здобуті в результаті цього пізнання, мають бути абсолютною об'єктивною істиною.

Всю сукупність обставин, що підлягають встановленню на цій стадії застосування юридичної норми, можна поділити на три групи:

фактичні обставини, з виникненням, існуванням та припиненням яких юридичні норми пов'язують виникнення юридичних наслідків;

- дані, що характеризують правовий статус суб'єктів, які стосуються розгляду цієї справи;

причини та обставини, що зумовили виникнення, існування та припинення певних обставин і поведінку зацікавлених суб'єктів за цих обставин.

Перша стадія - це вихідний етап процесу правозастосування, оскільки уточнення, оцінка фактичних обставин справи, що мають юридичне значення, дають підстави для фахового аналізу фактів, що встановлюються. Мета цієї стадії - встановлення об'єктивної істини у справі.

Друга стадія - вибір норми права та її аналіз, тобто перевірка достовірності та правильності тексту норми права, її аналіз у межах дії у часі, просторі та за колом осіб. До цієї стадії можна віднести і тлумачення правової норми, тобто з'ясування її змісту, хоч таке тлумачення можна вважати і окремою стадією застосування правової норми. Таким чином, на другій стадії відбувається юридична кваліфікація певного факту (дії чи події), поширення правозастосувальним суб'єктом законодавчої (нормативно-правової) оцінки певного виду фактів на встановлений факт, який є підставою застосування юридичної норми. Тобто, юридична кваліфікація - це встановлення тотожності ознак конкретної поведінки суб'єктів тим ознакам, які зафіксовані у нормі права. При виборі норми права найперше встановлюється, чи перебуває цей факт у сфері правового регулювання, до якої галузі та інституту права належить норма права, що регулює відповідні суспільні відносини. При визначенні конкретної правової норми встановлюється відповідність її гіпо тези встановлюваним фактам. Якщо ознаки фактів, передбачені в гіпотезі правової норми, повністю співпадають з ознаками відповідного реального факту, то в цьому випадку має бути застосована саме ця норма.

Іа гутіїними діями рамках цієї стадії встановлення автентичності правової норми. Тобто необхідно з'ясувати, чи текст норми, яка використовується, є змінювався правотворчим органом у встановленому порядку, а

також те, що ця норма діє у конкретний момент її дія поширюється на розглядуваний ; факт. Для цього слід перевірити дію норми у часі, просторі та за колом осіб. Тому для встановлення автентичності правової норми необхідно вдаватися до джерела офіційної публікації нормативно-правового акта, в якому міститься вказана норма. При визначенні конкретної норми, яка підлягає застосуванню в даній конкретній справі, відбувається з'ясування або пізнання її змісту, тобто тлумачення норми права. Оскільки правильне застосування норми права неможливе без з'ясування точного змісту кожного з елементів її структури

містить ця норма, тлумачення є необхідним трибутом правозастосувальної діяльності. Цим встановлюється воля законодавця, закріплена у конкретній нормі права. Тлумачення права означає переклад його абстрактних велінь на більш зрозумілу і доступну мову конкретних понять і висновків.

Залежно від різних критеріїв розрізняють різні види та способи тлумачення (далі розглянемо їх детальніше).

Третя стадія процесу застосування правової норми - прийняття рішення у справі (заключна частина застосування правової норми). Вона базується на результатах, досягнутих на попередніх стадіях застосування правової норми. Результатом цієї стадії є прийняття рішення, що закріплюється в акті застосування права, тобто у виданні індивідуального акту владного, характеру, що встановлює права і обов'язки конкретних і суб'єктів. Акт застосування права має індивідуальний характер, тобто акт адресований конкретному суб'єкту правовідносин; видається відповідним (компетентним) органом держави; завжди має визначену нормативно-правовим актом форму зовнішнього виразу (об'єктивізації) та необхідні елементи (реквізити); має обов'язковий характер не тільки для суб'єкта, якого він стосується, але й для всіх інших суб'єктів правовідносин.

Підкреслимо, що є ще інша класифікація стадій застосування права, що передбачає таку їх послідовність: 1) з'ясування чи аналіз фактичних обставин юридичної справи; 2) вибір правових норм, які належить застосувати; 3) тлумачення норм; 4) прийняття рішення; 5) контроль за реалізацією прийнятого рішення.

Трапляється, що іноді необхідно врегулювати певні суспільні відносини, які, на думку їхніх учасників, мають бути врегульовані правом, а виявляється, що в законодавстві нема відповідної правової норми, яка врегульовувала б такі відносини. У цьому випадку говорять про прогалину в законодавстві.

Прогалина в законодавстві - це відсутність нормативно-правової регламентації певної групи суспільних відносин у сфері правового регулювання, окреслюваної основними принципами права. Або іншими словами, це відсутність правової норми, яка регулювала б суспільні відносини цього виду, які потребують правового врегулювання.

Найбільш ефективним шляхом усунення прогалин у законодавстві є прийняття відповідних змін і доповнень до певного нормативно-правового

акта, тобто введення нової норми права. Але в деяких випадках, зокрема, коли ці суспільні відносини є нетиповими чи потрібно оперативно врегулювати спір, що виник, прогалина в законодавстві усувається застосуванням аналогії закону та аналогії права.

Аналогія закону - це використання для врегулювання певних відносин, за наявності прогалини в законодавстві, правових норм, які регулюють найбільш подібні, схожі суспільні відносини. Аналогія права - це використання для врегулювання певних відносин, за наявності прогалини в законодавстві та за відсутності можливості застосування аналогії закону, загальних принципів відповідної галузі права або законодавства загалом.

6.3. Розуміння актів тлумачення права

Розглянемо докладніше одну зі стадій застосування права - тлумачення

Тлумачення норм права (інакше - інтерпретація норм права) - це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана зі встановленням їх точного значення (змісту).

Тлумачення норми права - це діяльність державних органів, різної нитшгх: брґашзацій і окремих громадян, спрямова на на усвідомлення і пояснення значення та змісту обов'язкової волі суспільства, вираженої в нормах права. / Необхідність тлумачення правових норм на практиці зумовлена такими причинами:

невідповідністю юридичних норм фактичним обставинам життя або високим рівнем абстракції юридичної норми; таке можливе, наприклад, коли виникли відносини, які не існували або не були помітними на момент видання певної правової норми, але за потреби правового регулювання вони підпадають під дію такої норми; тоді в актах тлумачення правової норми її дія поширюється або конкретизується у нових обставинах (наприклад, відсутність статті стосовно такого різновиду хуліганства, як радіохуліганство, дає можливість у результаті тлумачення поширити на радіохуліганів дію ст. 206 КК України);

невизначеним характером норми права, наявністю спеціальних, насамперед оцінювальних понять і визначень, що виражають лише соціальне значення певних явищ (наприклад, слід роз'яснити, що означають такі поняття, як "тяжкі наслідки", "малозначущі діяння" та ін.), а також визначень, що мають багатозначний або спеціально-юридичний характер (наприклад, "джерело підвищеної небезпеки", "юридична особа" тощо), які нелегко зрозуміти юридично невідповідній людині без спеціального тлумачення; нечіткістю, схематизмом, помилковістю нормативних положень як результату недогляду, недбалості правотворчих органів (наприклад, у зв'язку з недостатнім переліком усіх ознак вини їх можна встановити лише через тлумачення);

недосконалістю змісту правової норми, коли у текстуальному її викладі вживаються аморфні вислови на кшталт "і так далі", "та інші", "тощо".

Тлумачення норм права не містить (і не має містити) самостійних норм права. Воно лише встановлює зміст і сферу дії акта, що тлумачиться, права та

обов'язки суб'єктів права, вказує на те, як зміна умов і поява нових фактів впливають на застосування норми права тощо.

Тлумачення норм права, як правило, не має самостійного значення окремо від акта, що тлумачиться, і функціонує паралельно з ним: зі скасуванням (зміною) акта скасовується (змінюється) нормативне тлумачення.

Важливим конструктивним правилом особи, яка здійснює тлумачення (інтерпретатора), є таке: чим недосконаліший закон, тим досконалішим, точнішим, детальнішим має бути його роз'яснення. Тлумачення охоплює всі рівні (ступені) юридичного аналізу, тобто: 1) аналіз буквального тексту ("літери закону"); 2) догматичний аналіз, а саме аналіз юридичних особливостей норм, їх техніко-юридичної своєрідності, конструювання їх логічної структури на підставі правових розпоряджень („догма права"), 3) соціально-історичний аналіз моральних, економічних та інших передумов закону, що дає підстави пізнати волю нормотворчого органу ("дух закону").

Думка інтерпретатора йде від аналізу буквального, мовного тексту ("літери закону") до аналізу "догми права", юридичних особливостей правових норм, а також до моральних, соціальних та інших підстав, передумов правових розпоряджень ("духу права").

Поняття тлумачення права охоплює єдність двох процесів:

- з'ясування (розкриття значення юридичних норм "для себе");
 - роз'яснення (розкриття значення юридичних норм "для інших").
- \)°>л.\3 1---~'

З'ясування правових норм (або усвідомлення) - це внутрішній інтелектуальний процес суб'єкта зі встановлення змісту N правової норми, що не виходить за межі його свідомості, тобто \ тлумачення, з'ясування змісту норми для себе. Роз'яснення - це у з'ясування змісту правової норми для інших осіб, тобто тлумачу чення виражене назовні вербально або документально (письмово). Якщо з'ясування не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора, то роз'яснення є викладом змісту державної волі і вираження її назовні.

До видів з'ясування Г або усвідомлення) правових норм належать:

1) виявлення співвідношення між текстуальним проявом правової норми і її дійсним змістом, тобто тлумачення норми права за обсягом. Тлумачення правових норм ставить за мету з'ясувати справжній зміст норми, який мав на увазі сам законодавець. Свою волю законодавець формулює засобами мови. Тому словесне вираження його волі може не завжди співпадати з її реальним змістом.

Результатом тлумачення має бути однозначність і повна ясність змісту норм права. Особливість тлумачення за обсягом зумовлена його поєднанням з кінцевим результатом розуміння і роз'яснення змісту правових норм, від якого залежить практичний ефект тлумачення. Результатом юридичного тлумачення має бути визначеність ("так", "ні"), а не двозначність ("і так, і ні") у висновках того, хто тлумачить зміст юридичних норм. Результати тлумачення не можуть виходити за межі норми, що тлумачиться. Тлумачення

становить лише конкретизуюче судження про норму права, а не нове нормативне розпорядження. Результати використання всіх способів тлумачення зумовлюють обсяг тлумачення. Тлумачення за обсягом - це з'ясування співвідношення буквального тексту і дійсного змісту юридичних норм.

За обсягом тлумачення поділяється на:

а) **буквальне (або адекватне)** - це тлумачення, при якому дійсний зміст правової норми розуміється у повній відповідності з її текстуальним виразом ("дух" і "буква" закону співпадають);

б) **розширене (або розширювальне)** - це тлумачення, при якому дійсний зміст правової норми розуміється ширше за його буквальный текстуальний вираз; "дух" закону ширший за поняття "букви"; наприклад, дійсне значення поняття "втрата", яке міститься в Законі України "Про заставу", треба розуміти ширше, ніж буквальне значення цього слова: це і загибель, і само руйнування, і всі інші випадки припинення існування конкретного предмета. Або інший приклад: положення - "Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону" - не вказує на народних засідателів і присяжних, однак на них, як і на суддів, поширюється принцип незалежності;

в) **обмежувальне (у кримінальному судочинстві)** — це тлумачення, при якому дійсний зміст правової норми розуміється вужче від його текстуального виразу; "дух" закону вужчий за поняття "букви"; наприклад, відповідно до Закону України про шлюб і сім'ю "повнолітні діти зобов'язані утримувати непраце здатних батьків, які потребують допомоги, і піклуватися про них", однак цей обов'язок не може поширюватися на дітей, хоча і повнолітніх, але непрацездатних.

2) застосування певних прийомів і засобів, які допомагають розуміти дійсний зміст правової норми.

Однорідні правила тлумачення групуються у способи тлумачення.

Способи (методи) тлумачення - це сукупність прийомів аналізу правових норм, розкриття їх змісту (значення) з метою практичної реалізації.

Розрізняють такі способи (методи) тлумачення: 0 | а) **філологічний граматичний текстів і мовних** думая,

/| **свідомі** - це з'ясування змісту норми права через граматичний і аналіз її словесного формулювання з використанням законів філології; ґрунтується на даних граматики, лексики і припускає

аналіз слів, пропозицій, словесних формулювань юридичних норм. Передусім установлюють значення кожного слова і виразу, вжитих у нормативному розпорядженні. Потім переходять до аналізу граматичної форми іменників і прикметників, способів

ДІЄСЛІВ, ВИДУ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ТОЩО. Далі УСВІДОМЛЮЮТЬ

Грама-

тичну структуру пропозицій. Окремі слова та вирази трозділові знаки не можна трактувати як зайві. В результаті граматичного тлумачення

виявляється буквальний зміст норми права, на ПІД-СТАВІ ЯКОГО Легітимізація рп п'ятк.д п 2нІ£н ВИСНОВКИ.

Очевидно, назву текстового способу тлумачення права не можна вважати вдалою, адже в ній відображений лише об'єкт тлумачення, а не його засоби і способи. Термін "граматичний" вузький за своїм змістом, оскільки тлумачення спирається не тільки на правила граматики, а й на правила морфології, семантики, синтаксису тощо, тобто на всю сукупність мовних правил. Термін "філологічний", навпаки, занадто широкий, бо філологія включає не лише знання про актуальну мову, а й значення порівняльного, історичного і т. п. мовознавства, а також літературознавство.

П.С.Недбайло підкреслює, що без розуміння мети закону неможливо правильно витлумачити й застосувати норму права, що в ньому міститься. Він виділяв термінологічне тлумачення, яке, на його думку, "правомірне як один зі способів юридичного тлумачення лише тоді, коли буде з'ясовано, що дана мета справді відображена у змісті тлумаченої норми і що ця норма дійсно є юридичним засобом для досягнення цієї мети... При з'ясуванні змісту норми за її метою необхідно з'ясувати ту мету, якої надав їй законодавець і яка міститься у відповідних його актах". *

Тлумачення гіпотетичних зв'язків - це з'ясування норми "через встановлення її системних зв'язків з іншими нормами. Суть його полягає в тому, що норма зіставляється з іншими нормами, встановлюються її місце і значення в конкретному нормативному акті, галузі права, всій правовій системі. Всі норми потребують системного тлумачення, особливо норми відсильні і бланкетні, які побудовані так, що можуть розглядатися лише у сукупності з нормами, до яких зроблено відсилання.

в) історико-політичне тлумачення (в тому числі історико-порівняльне) - це з'ясування значення норм права на підставі аналізу конкретних історичних умов їх прийняття; з'ясування цілей і завдань, закладених законодавцем. Тут важливо врахувати соціально-економічні та політичні чинники, що зумовили ініціативу і межі появи акта, процесу його обговорення - першого, другого, постатейного парламентського слухання тощо, зокрема доповіді і співдоповіді про проект прийнятого нормативно-правового акта. Суттєве значення в історико-політичному тлумаченні мають альтернативні проекти, їх порівняння, публікації в пресі під час обговорення законопроекту, дебати в парламенті, внесені поправки, підстави їх прийняття або відхилення. Самі по собі історико-політичні дані не можуть бути джерелом розуміння закону й основою для прийняття юридичних рішень.

Попри таку різноманітність способів юридичного тлумачення, всі вони використовуються в сукупності, комплексно.

Слід визнати, дехто з учених (наприклад, С.С. Алексєєв) пропонує розглядати ще логічне і спеціально-юридичне тлумачення. §7

г) логічне тлумачення - це з'ясування змісту норм права через використання законів і правил формальної логіки. Цей спосіб дозволяє розкрити зміст юридичних норм, який іноді не співпадає з буквальним значенням через невдалий вибір законодавцем словесних форм. При

логічному тлумаченні аналізують ся не слова і вислови, а поняття, які вони відображають. За домогою логічних операцій, які включають аналіз і синтез, по будову силогізму (логічного умовиводу, що складається з двох посилок і висновку) і т.д., з нормативних розпоряджень, "розкиданих" у тексті законодавчого, акта, формулюється норма права, що тлумачиться;

г) спеціально-юридичне тлумачення - це засування значення норми, що ґрунтується на досягненнях різних юридичних наук; такі досягнення можуть міститися в самому тексті закону - дефініції, а також у роз'ясненнях судових інстанцій і наукових коментарів і значення права юристом-професіоналом є компетентним, скільки він використовує у процесі тлумачення спеціальні юридичні знання. Тому спеціально-юридичне тлумачення посідає центральне місце серед інших способів тлумачення. С.А.Алексєєв під спеціально-юридичним тлумаченням ро-

Інструментальне тлумачення техніки юридичних засобів викладення волі законодавця, що базується на першій юридичній техніці. Але дослідження техніко-юридичних засобів способів викладення волі законодавця - це ще не дослідження змісту норм права. Засоби юридичної техніки - інструментарій законодавця, а не інтерпретатора. Серед використовуваних законодавцем при створенні нормативних актів різноманітних техніко-юридичних засобів, спеціальних оцінювальних термінів, легальних дефініцій, формулювання різних гіпотез, диспозицій і санкцій, загальних, спеціальних і виняткових норм і т.д., С.А.Алексєєв виділяє декілька "прийомів" зазначеного тлумачення. Одне з них - нормативне, при якому воля законодавця розкривається як нормативний припис, а потім - як логічна норма.

Слід зазначити, що логічний підхід притаманний кожному способу тлумачення, оскільки він містить загальнозначущі поняття (поняття, міркування) і засоби визначень думки, необхідні для раціонального пізнання. Логічне (логіко-правове) і спеціально-юридичне тлумачення виділяються окремо не тому, що вони мають якесь особливе "зовнішнє" значення. Навпаки, специфіка цих двох способів тлумачення полягає в тому, що вони є внутрішнім професійно-ціннісним аспектом інтерпретатора, юрист не може тлумачити інакше, ніж юридично і логічно, однак без цих якостей інтерпретатора не відбудуться інші способи тлумачення - філологічне, системне, історико-політичне. Тому логічний і спеціально-юридичний аналіз - це радше не прийоми аналізу правових норм, а "засадничі" начала і якісні характеристики інтерпретатора, і як такі, вони входять у систему його інтелектуальної діяльності, є її основою. Іншими словами - це внутрішній ціннісний зріз професійної правової культури. Отже, виділення логічного і спеціально-юридичного аналізу правових норм як спеціальних "зовнішніх" способів (методів) тлумачення не є обов'язковим.

є) цільове (або телеологічне тлумачення) - засування цілей правової норми на основі виявлення її завдань і мети.

Мета діяльності, пов'язаної з тлумаченням норм права:

- правильне і однакове розуміння;

- правильне і однакове застосування.

Вирішальним моментом у визначенні видів тлумачення правових норм (як роз'яснення) є суб'єкт - особа або орган, що дає це тлумачення. Тлумачити норми права можуть усі суб'єкти права. Суб'єктами тлумачення норм права є органи законодавчої і виконавчої влади, судові і прокурорські органи, юридичні і фізичні особи. Але значення їхніх тлумачень, їх юридична обов'язковість і компетентність неоднакові. Залежно від суб'єктів тлумачення має різні юридичні наслідки.

За суб'єктами і юридичними наслідками тлумачення поділяються на офіційне і неофіційне.

Офіційне тлумачення - це тлумачення правової норми, яке сформульоване у спеціальному акті уповноваженим органом у межах його компетенції і є формально обов'язковим для всіх суб'єктів застосування і реалізації цієї норми. Офіційне тлумачення норм права має юридичну обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються.

Правом офіційного тлумачення Конституції України наділений лише Конституційний Суд України. Його тлумачення є загальнообов'язковим, легальним (узаконеним).

Офіційним тлумаченням займається вузьке специфічне коло учасників.

Офіційне тлумачення, передусім, поділяється на нормативне і казуальне.

Нормативне тлумачення норми права - це офіційне роз'яснення, яке невіддільне від правової норми і поширюється на значне коло суспільних відносин - необмежену кількість випадків, передбачених нормою, що тлумачиться.

Сфера дії норми, що тлумачиться, залежить від правомірності суб'єкта тлумачення. У цьому контексті нормативне тлумачення ділиться на:

- автентичне - зміст норми тлумачить той орган, що її встановив, тобто автор норми. Суб'єктами такого тлумачення можуть бути всі правотворчі органи. Наприклад, закони, як правило, роз'яснює парламент. Однак Верховна Рада України не має права на офіційне тлумачення нею ж ухвалених законів. Відповідно до ст. 147 Конституції України офіційне тлумачення Конституції України та законів України дає Конституційний Суд України. Натомість Верховна Рада Автономної Республіки Крим роз'яснює порядок застосування нормативно-правових актів, виданих нею.

- щгальне (делеговане) - загальнообов'язкове тлумачення норми здійснює орган, який цю норму не встановлював, але уповноважений законом або за дорученням тлумачити її постійно чи одноразово. Право на таке тлумачення мають Конституційний Суд, Верховний Суд, Вищий арбітражний суд України (наприклад, роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 6 серпня 1997 р. № 02-5/276 "Про деякі питання практики застосування Закону України "Про підприємництво"). Таке тлумачення є обов'язковим для суб'єктів, які підпадають під юрисдикцію органу, що дає тлумачення.

Казуальне (індивідуальне) тлумачення норми права - це офіційне роз'яснення, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно

яких воно провадиться; можливе там, де в процесі правозастосування ставиться за мету роз'яснити норму, щоб правильно вирішити справу.

Казуальне тлумачення правових норм, зі свого боку, проявляється як:

- судове, що здійснюють судові органи при розгляді конкретних справ у формі вироків або рішень у цих справах;
- адміністративне, що здійснюють міністерства, відомства, місцева державна адміністрація, даючи вказівки відповідним органам, як вони мають вирішити ту чи іншу справу.

Неофіційне тлумачення - це роз'яснення змісту і мети правових норм, яке виходить від осіб, які не мають на те офіційних повноважень, а отже, не володіє юридично обов'язковою силою. Наприклад, тлумачення статті закону професором права допомагає юридичній практиці і здатне вплинути на офіційне тлумачення. Однак воно не є загальнообов'язковим, легальним.

Неофіційне тлумачення має силу громадської думки, індивідуального авторитету особи інтерпретатора, формує те інтелектуально-вольове і морально-юридичне середовище, на основі якого правозастосувачі та інші зацікавлені особи формують свої уявлення про законність і справедливість юридичної справи.

Неофіційне тлумачення властиве всьому суспільству і ділиться на:

1) професійно-правове (тлумачення норм, що ґрунтується на професійних знаннях у галузі права); може бути двох видів: а) доктринальне (це тлумачення вченими вузів, науково-дослідними установами - розробка правових концепцій, доктрин у результаті аналізу норм права та їх виклад у статтях, монографіях, науково-практичних коментарях, усних і письмових обговореннях нормативних актів; це тлумачення не має загальнообов'язкової сили, і його переконливість базується на автори-

> теті вчених, глибокій науковій аргументації та обґрунтованості; цей вид тлумачення має суттєвий вплив на правотворчу та правозастосувальну діяльність); б) компетентно-юридичне (тлумачення юристів-практиків: посадових осіб державного апарату, прокурорів, суддів, адвокатів, працівників юридичних служб, редакцій юридичних журналів і газет, радіо і телебачення у формі спеціально-юридичних консультацій і оглядів);

2) компетентно-неправове (тлумачення норм права, що ґрунтується на знаннях зі суміжних галузей науки — біології, економіки, історії, політики та ін., включає спеціальну (неправову) компетенцію суб'єкта тлумачення - біолога, економіста, історика, філософа, журналіста тощо);

3) повсякденне (тлумачення норм права всіма суб'єктами права на основі життєвого досвіду, фактів повсякденного життя відповідно до рівня їх правосвідомості; це правове явище, що виражає правові почуття, емоції, уявлення, котрі відбуваються у психіці громадян у зв'язку з використанням прав і виконанням обов'язків; ставлення до права загалом і конкретного нормативно-правового акта зокрема; значення цього виду неофіційного тлумачення полягає у виявленні рівня правової свідомості учасників правовідносин).

Отже, акти тлумачення необхідно розглядати і як дію, і як юридичний документ, акт розуміння і роз'яснення. Тому можна виділити окремі акти тлумачення норм права.

Акт офіційного тлумачення норм права (інтерпретацій-но-правовий акт) - це акт-документ, який містить роз'яснення змісту і порядку застосування правової норми, сформульоване уповноваженим органом у межах його компетенції, і має обов'язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються.

Норма тлумачення - це своєрідна "тінь" правової норми, що тлумачиться, вона не існує окремо від самої норми і може бути реалізована на практиці лише у разі її застосування.

Ознаки акта тлумачення норм права полягають у тому, що він:

1) діє разом з тим нормативно-правовим актом, у якому містяться норми права, що тлумачаться, залежить від них і, як правило, реалізується з ними;

2) є формально-обов'язковим для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються;

3) не виходить за межі норми, що тлумачиться, є уточню ючим судженням про норму права, а не новим нормативним розпорядженням;

4) приймається лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами;

5) має спеціальну письмову форму вираження акта-документа (роз'яснення, інструктивні листи та ін.).

Акти тлумачення норм права можна поділити на види відповідно до різних критеріїв:

- за галузевою належністю норми, що тлумачиться, - акти тлумачення конституційного, цивільного, кримінального права тощо;

- за структурними елементами норми, що тлумачиться, -акти тлумачення гіпотези, диспозиції, санкції;

- за юридичною формою вираження - постанови, укази, накази, роз'яснення та ін.;

- за сферою дії - нормативні, казуальні;

- за "авторством " норми, що тлумачиться, - акти автентичного і легального (делегованого) тлумачення;

- за повноваженнями інтерпретатора - інтерпретаційні акти правотворчих органів [засновані на правотворчих повноваженнях інтерпретатора, згідно з якими мають певну форму; містять нормативні (загальні) роз'яснення; мають юридичну силу, однакову з юридичною силою правотворчих актів органу (наприклад, постанова Верховної Ради України)] та інтерпретаційні акти правозастосовних органів [засновані на правозастосовних повноваженнях інтерпретатора, згідно з якими мають певну форму; містять правила застосування норм права, сформульовані в результаті узагальнення юридичної практики (наприклад, постанова Пленуму

Верховного Суду України і Вищого арбітражного суду України, вказівка з питань розслідування Генерального прокурора України)].

Щоб уникнути підміни актів більшої юридичної сили актами меншої юридичної сили, слід скоротити кількість роз'яснень, що виходять від нижчих управлінських органів. Серед інтерпретаційних актів правозастосовних органів доцільно віддати перевагу актам суду й арбітражу: свої роз'яснення вони дають на основі вирішення конкретних Справ, узагальнюючи судову і арбітражну практику.

Акти тлумачення норм права (інтерпретаційно-правові) як і нормативно-правові та акти застосування норм права (правозастосовні, індивідуальні), становлять особливу ("третю ") групу правових актів.

V— ~ 6.4. Герменевтичні аспекти тлумачення і застосування Г права

Ця проблема належить до числа завжди актуальних у юриспруденції, а осмислення механізмів тлумачення та інтерпретації правових норм є прерогативою філософії права, зокрема такого її розділу, як юридична герменевтика. Питання тлумачення та інтерпретації правових норм постійно були в центрі дискусії протягом історичного розвитку держави і права і, до речі, у вітчизняному правознавстві отримали певне опрацювання. Комплексне вивчення правозастосувального тлумачення велось при цьому здебільшого фрагментарно і безсистемно. Недостатня увага вчених до цієї проблеми призвела до того, що її розробка на сьогодні в незадовільному стані. В науковій літературі все ще немає загальновизнаного родового визначення правозастосувального тлумачення, не з'ясовані його юридична природа, ознаки та основні характеристики, не розкриті повністю його роль і функціональні можливості у механізмі правового регулювання. Зрештою не виявлено герменевтичних методів і принципів тлумачення правових норм. Необхідність поглибленого вивчення соціально-філософської методології тлумачення норм права пояснюється тим, що у межах філософії права може бути створена його цілісна загальнотеоретична концепція, що об'єднала б здобутки двох наукових напрямів: соціально-філософської методології філософії права і теорії тлумачення правових щчмд югшдячної гермен в 7икиО

Всебічний аналіз і осмислення цього комплексного правового явища в сучасних умовах очевидно сприятимуть підвищенню ефективності взаємодії юридичної науки і практики. Комплексне, системне дослідження методів і принципів юридичної герменевтики можливе лише з позицій соціально-філософської методології, а це потребує осмислення рівнів останньої у поєднанні з розумінням місця юридичної герменевтики в системі філософи права.

Герменевтика як мистецтво і теорія тлумачення текстів Вробляється і застізіжуґіь.ся у різних сферах суспільствознавства: філософії, філології, психології, праві. Герменевтика походить від біблійної екзегетики» ідеологічно.вря пов'язана з нео-кантіанським напрямом Баденської школи. Найбільш відомі історична герменевтика, психологічна герменевтика і

юридична герменевтика. Герменевтика - це розуміння тексту, його інтерпретація і тлумачення.

Першим на герменевтику як метод звернув увагу Ф. Шлейєрмахер - німецький богослов, мистецтвознавець. Герменевтика, за Шлейєрмахером, - це мистецтво розуміння тексту вона має правила, але просте дотримання правил не гарантує результату, тому герменевтика - це мистецтво, а не наука.

В. Дільтей визначив герменевтику як мистецтво розуміння письмово зафіксованих явищ, тобто історії, історичних подій. За Дільтеєм, розуміння історії полягає у тому, що необхідно розуміти життя духу. Тобто історичним методом має бути розуміння, а основою історії - розуміюча психологія. Діяльність історика - діалог зі своїм предметом. Для того, щоб діалог відбувся, треба знайти дещо закономірне - місце, де зустрічаються історик і його предмет.

Дільтей поставив питання, відповідь на яке дав Ієрікер. Цей учений уже вказав на необхідність дослідження і на досліджуваний предмет. Місць для зустрічі лише два: історія та історики зустрічаються у розумінні (мовленні); або ж вони дані одне одному у відчутті.

Г. Гадамер намагався зрозуміти герменевтику, розширивши її межі. Він розумів її не тільки як метод гуманітарних наук, а й як онтологію - вчення про буття. Основою герменевтичної онтології є мовлення - "дім буття". Мова - певна субстанція, онтологічна конструкція, не просто засіб висловлення думки. У Гадамера слово як елемент мови - предмет, що стає нам відомим через мовлення. Завдання дослідника - звільнити зміст слова від індивідуальних і комунікативних нашарувань. Істинний метод - "називати речі своїми іменами", тобто коли сама річ, а точніше слово, яке її позначає, говорить само за себе.

Взаємозв'язок юриспруденції та герменевтики проявляється, насамперед, у тлумаченні різних форм і джерел права, що належать як до історичних правових документів, так і до чинних на сучасному етапі різних видів правових актів. Багато питань реалізації права пов'язано з юридичною герменевтикою. Розгляд правового мислення у контексті проблеми розуміння надає особливої актуальності теорії правового мислення і показує обґрунтованість висунення герменевтичної методології права як ново-• го праворозуміння.

Юридична герменевтика, крім методологічного значення, має і практичне застосування у сфері тлумачення правових норм. Питаннями тлумачення і правозастосування у загальній теорії права займалися Н.Г. Олександров, С.С. Алексєєв, В.Г. * Антропов, А.Я. Берченко, А.Б. Венгеров, Н.В. Вітрук, Л.Д. Вое-водін, Ф.А. Григор'єв, А.В. Завадський, В.Н. Карташов, Н.М. Коркунов, П.И. Люблінський, Я.С. Михалюк, Т.Я. Насирова, П.Є. Недбайло, А.С. Піголкін, Ю.С. Решетов, В.А. Рудковський, М.С. Строгович, Ю.Г. Ткаченко, І.Є. Фарбер, А.Ф. Черданцев, А.Д. Черкасов, Л.Є. Явич та інші автори. Значний вклад у їх розробку внесли й галузеві дослідження М.Г. Авдюкова, А.В. Наумова, Р.С. Реза, А.С. Шляпочнікова, В.А. Юсупова.

Слід мати на увазі, що більшість опублікованих праць характеризується або розглядом окремих типів правозастосувального типу зшив Жогме іршм спробамп теоретичного осмислення цього явища, або винятково загальними зауваженнями. Як суміжна чи супутня викладалася ця проблема у працях із правозастосування, адже значення тлумачення зводилося до ролі юридичної аргументації на окремих стадіях процесу правозастосування. Спеціалісти ж із теорії тлумачення права робили акцент на осягненні інтерпретації як особливого юридичного процесу загалом і його атрибутів, а застосування права брали до уваги лише як середовище для збору інформації про підсумки правороз'яснювальної діяльності та побудови моделі "належного" розуміння норм права. Як наслідок, досі з проблем правозастосувального тлумачення нема комплексних монографічних досліджень, що мали б загальнотеоретичне значення.

Крім того, значне поширення наукового і культурного обміну з країнами Західної Європи та Америки стимулює підвищення інтересу до філософської герменевтики і суттєво поповнює арсенал засобів дослідження. Це, зі свого боку, не може не ініціювати спроб застосування цих засобів не тільки для вирішення нових, а й переосмислення доволі відомих проблем тлумачення права.